

Historia kościoła św. Oswalda w Płonkowie – Tom II
History of St. Oswald church in Płonkowo – Volumin II

pod redakcją Małgorzaty Grupy, Krzysztofa Jarzęckiego i Wiesława Nowosada
edition Małgorzata Grupa, Krzysztof Jarzęcki and Wiesław Nowosad

Płonkowo 2018

Wydano dzięki wsparciu finansowemu
Lasów Państwowych – Nadleśnictwo Gniewkowo

Recenzenci / Rewiewers

dr Tomasz Dudziński, dr Agata Ulanowska

Redakcja / Editors

Magdalena Szczepańska

Projekt okładki i skład / Cover design and composition

Tomasz Dudziński

Tłumaczenie na j. angielski / English translation

Ewa Józefowicz

© Copyright by Authors and Parafia Rzymskokatolicka p.w. Św. Maksymiliana Marii Kolbego i Św. Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna, Pierwszych Męczenników Polskich z siedzibą w Płonkowie

ISBN: 978-83-941851-1-4

Wydawca / Editor

Parafia Rzymskokatolicka p.w. Św. Maksymiliana Marii Kolbego i Św. Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna, Pierwszych Męczenników Polskich z siedzibą w Płonkowie, Płonkovo 31, 88-111 Rojewo
www.parafiaplonkowo.pl

Druk / Printing

Eko-Druk Sp.zo.o., Szymany 66, 19-200 Grajewo
www.eko-druk.com, e-mail: biuro@eko-druk.com

Spis treści Contents

<i>Słowo wstępne</i> <i>Foreword</i>	7
Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa, ks. Józef Bachorz <i>Historia kościoła w Płonkowie</i> <i>History of Płonkowo church</i>	11
Magdalena Krajewska, Adrianna Wojciechowska, Tomasz Kozłowski <i>Zmarli pochowani w kryptach kościoła św. Oswalda w kontekście statusu społeczno-ekonomicznego dawnej ludności Płonkowa i okolic. Wstępna analiza antropologiczna</i> <i>The dead buried in the crypts of St. Oswald church in the context of social-economic status of historical populations of Płonkowo and the area. Preliminary anthropological analysis</i>	33
Krzysztof Jarzęcki, Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa <i>Monety a stratygrafia płonkowskiego kościoła</i> <i>Coins and stratigraphy of Płonkowo church</i>	55
Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa, Dawid Grupa <i>Relikty odzieży świeckiej</i> <i>Secular clothes relics</i>	65
Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa, Marcin Nowak <i>Kobiece ozdoby głowy w Płonkowie</i> <i>Woman head ornaments in Płonkowo</i>	81
Sebastian Nowak, Aleksandra Kulesz, Małgorzata Grupa <i>Biżuteria w płonkowskich grobach</i> <i>Jewellery in Płonkowo graves</i>	93
Małgorzata Grupa, Dawid Grupa, Marcin Nowak <i>Pojemnik na kulki zapachowe – moda, prestiż, czy praktyczność?</i> <i>Fashion, prestige or practical reasons? – scents container</i>	107
Małgorzata Grupa, Sebastian Nowak, Wiesław Nowosad <i>Wams, szustokor i żupan – co „mówią” guziki i haftki</i> <i>Jerkins, justacorps, żupan – what buttons and hooks ‘say’</i>	119

Dawid Grupa, Małgorzata Grupa, Wiesław Nowosad <i>Szpilki krawieckie w wyposażeniu grobowym</i> <i>Tailor pins in grave equipment</i>	133
Aleksandra Kulesz, Sebastian Nowak, Krzysztof Jarzęcki <i>Relikty obuwia</i> <i>Footwear relics</i>	145
Magdalena Majorek, Dawid Grupa, Marcin Nowak <i>Wyroby szklane z badań archeologicznych w Płonkowie</i> <i>Glass products from archaeological explorations in Płonkowo</i>	155
<i>Autorzy</i> <i>Contributors</i>	167

Relikty obuwia Footwear relics

Zawsze ważnym uzupełnieniem stroju było obuwie. Z jednej strony były to wyroby czysto funkcjonalne, które miały chronić stopy przed urazem i zabezpieczać je przed chłodem, z drugiej jednak strony stanowiły modny dodatek, o formie dostosowanej do panujących trendów. Rzemieślnicy produkujący obuwie wykorzystywali rozmaite materiały. W wiekach średnich dominowała skóra (Wywrot-Wyszkowska 2008; Kowalska 2013), później zaczęto wprowadzać kolejne surowce. Korek – doskonały materiał izolacyjny – wchodził w skład podeszew (Ceynowa 2009, s. 99), drewno często wykorzystywane było do konstruowania obcasów (Toussaint-Samat 2002, s. 394; Drązkowska 2011, s. 201), z kolei z drogich jedwabnych tkanin już od średniowiecza aż do czasów nowożytnych szyto dekoracyjne wierzchy zarówno damskiego, jak i męskiego obuwia (Drązkowska 2011, s. 204, 222, 243–254; Moda 2014, s. 169)¹, a tkaniny wełniane wykorzystywano najczęściej jako podeszewki i ocieplacze do obuwia skózanego (Grupa 2012b, s. 173).

Wszystkie omawiane materiały należy zaliczyć do grupy surowców organicznych, które najlepiej zachowują się w określonych warunkach glebowych, tzn. w glebie o w miarę stałej wilgotności i braku dostępu tlenu (Grupa 2011, s. 31; 2014, s. 125). Niestety warunki te nie zostały spełnione w Płonkowie. Sprawilo to, że odkryto nieliczne skórzane pozostałości tych akcesoriów, dodatkowo stan zachowania nie zawsze pozwala na jednoznaczne określenie ich formy, sposobu konstrukcji czy zdobień.

W przypadku pochówków obuwie nie musiało pełnić funkcji ochronnych, a jego obecność w grobie powiązana była bezpośrednio z ubiorem zmarłej osoby. W pochówkach, w których nieboszczyk odziany był tylko w prostą koszulę grobową, nie odnotowuje

All clothes have always been completed by proper footwear. On the one hand they were functional, protecting feet from traumas and cold, on the other hand they were fashionable additions, in forms, following present fashion. Craftsmen producing footwear used various materials. In the Middle Ages it was mainly leather (Wywrot-Wyszkowska 2008; Kowalska 2013), later other materials were gradually introduced. Cork – perfect insulating material – was an element of soles (Ceynowa 2009, p. 99), wood was frequently used for constructing heels (Toussaint-Samat 2002, p. 394; Drązkowska 2011, p. 201), expensive silk textiles, in turn, were used from mediaeval period till modern times for decorative shoe tops and uppers, of both women and men footwear (Drązkowska 2011, pp. 204, 222, 243–254; Moda 2014, p. 169)¹, and woolen textiles were designed for underlining and warming leather boots (Grupa 2012b, p. 173).

All listed materials are regarded as organic ones, which preserve in rather good state in particular soil conditions, i.e. in soil with relatively stable humidity and lack of oxygen access (Grupa 2011, p. 31; 2014, p. 125). Unfortunately, these conditions were not reported in Płonkowo site, what resulted in excavating only fragmentary remains of these accessories, and moreover, their state of preservation was so poor that we were not always able to identify univocally their forms, way of construction and decorations.

In case of burials, shoes did not have to protect feet and their presence in graves was directly associated with a kind of clothes of a dead person. In burials, where a dead man was dressed only in a simple grave gown, footwear was not reported at all. Bare feet could be an expression of pious modesty, but it also occurred that

¹ W czasie badań w 1982 roku w kościele pw. Wniebowzięcia NMP w Toruniu, w tzw. krypcie Czapskich, znaleziono jedwabne przyszwę butów damskich przyszwę i pokrycie profilowanego, drewnianego obcasa wykonano z tej samej tkaniny – Inwentarz zabytków ruchomych, Dokumentacja polowa – archiwum Wojewódzkiego Konserwatora w Toruniu, sygn. W/3483.

¹ During explorations of the Czapskis' crypt in the Assumption of the Holy Virgin Mary church in Toruń in 1982, silk woman shoe vamps and a coating of a wooden profiled heel of the same textile were excavated – Inwentarz zabytków ruchomych, Dokumentacja polowa – archiwum Wojewódzkiego Konserwatora w Toruniu, sygn. W/3483.

się obuwia. Bose stopy mogły być wyrazem pobożnej skromności, ale zdarzało się też, że zmarły stopy i łydki miał osłonięte lnianymi onucami (Dudziński, Grupa, Nowosad 2017, s. 81–82)². Inaczej sytuacja wygląda w przypadku zmarłych pochowanych w strojach codziennych. W Płonkowie, gdzie mamy do czynienia głównie z grobami z okresu nowożytnego, zapewne występowało obuwie w stylu zachodnim, noszone do odzieży szytej według wzorców francuskich, włoskich czy hiszpańskich, oraz obuwie noszone jako tradycyjny dodatek do polskiego stroju narodowego (Gutkowska-Rychlewska 1968, s. 386, 405, 450–452, 454, ryc. 537, 538, 665; Grupa 2005, s. 82; Drażkowska 2011, s. 197; Dudziński i in. 2015, s. 39–44). Pochówek w pełnym stroju wraz z akcesoriami świadczył o zamożności rodziny zmarłego. Obuwie wprawdzie stopniowo taniało, jednak jego nabycie zawsze wiązało się z dość dużym wydatkiem, zatem wyposażenie zmarłego w ten element świadczyło o zamiłowaniu do zbytku. Powszechną praktyką było sprzedawanie obuwia używanego na wtórnym rynku.

Podczas badań wykopaliskowych otwarto 17 wykopów, a w zaledwie dwóch z nich odnotowano obecność skórzanych części obuwia³. W wykopie I odkryto pozostałości tylko jednej podeszwy, na której widnieją ślady po szwie zakładkowym, a także pojedynczy ślad po kołku. Otwór taki może być efektem łączenia elementów skórzanych w podeszwę wielowarstwową lub mocowania podeszwy do kopyta. Elementy unieruchamiano na kopytach głównie w trakcie konstruowania obuwia metodą na wywrotkę. Mogłoby to wskazywać na późnośredniowieczną lub wczesnonowożytną proveniencję omawianego zabytku. Należy zaznaczyć, że niewielki fragment i niesatysfakcjonujący stan zachowania nie daje możliwości wyznaczenia ram chronologicznych powstania i użytkowania podeszwy, jednak lokalizacja w krypcie C wskazuje na użytkowanie tego obuwia w XVIII, a może i XIX wieku (Grupa i in. 2015a, s. 28).

Drugim wykopem, w którym znaleziono pozostałości obuwia, był wykop VI. Na pierwszy zestaw, odkryty w warstwie 10, składały się elementy skózanego obcasa. Konstrukcja ta wykonana była z warstw skóry połączonych kołkami, o czym świadczą równomiernie rozmieszczone na powierzchni skóry otwory. Kołki

² Zdecydowanie więcej informacji na temat obuwia dostarczają trumny ze z mumifikowanymi ciałami, ponieważ obuwie w tych przypadkach zachowuje się doskonale (Grupa 2012a, s. 117, ryc. 7; Grupa, Wojciechowska, Dudziński 2013, s. 101, 104, ryc. 7; Dudziński, Nowosad, Grupa 2017, s. 59, ryc. 35).

³ W tym przypadku trudno ocenić, ile osób zostało pochowanych w obuwiu, środowisko glebowe nie do końca sprzyjało zachowaniu tych elementów.

feet and calves of the deceased were covered only with linen footwraps (Dudziński, Grupa, Nowosad 2017, p. 81–82)². The other situation was in case of bodies buried in everyday casual clothes. Płonkovo site registers generally graves of modern times, therefore footwear may have been of western style, worn with clothes of French, Italian or Spanish patterns, and boots as traditional addition to Polish national costume (Gutkowska-Rychlewska 1968, pp. 386, 405, 450–452, 454, fig. 537, 538, 665; Grupa 2005, p. 82; Drażkowska 2011, p. 197; Dudziński et al. 2015, pp. 39–44). Burial in complete attire, together with all accessories gave the evidence of the family wealth. Footwear became cheaper with times, but still it was quite a big expense, therefore equipping the dead person with shoes or boots confirmed predilection to luxury. Selling second-hand shoes was a common practice.

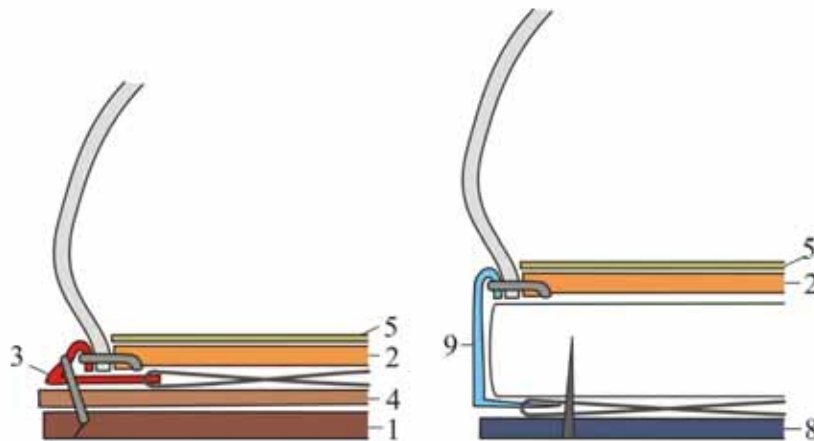
In the course of excavations, 17 trenches were opened, only two of which contained relics of leather footwear³. Trench I delivered relics of one sole with signs of overlapping seam and a single sign of a peg. A hole of that type can be an effect of joining leather elements with multilayered sole, of fixing a sole to a last, which was done when a turned inside out shoe constructing method was applied. The fact could indicate late mediaeval or early modern time provenience of the artifact. It should be remarked that the small fragment and its poor state does not give any possibility of defining chronological frames of manufacturing and using the sole, although its location in crypt C indicates using the footwear in 18th c or even 19th c (Grupa et al. 2015a, p. 28).

Trench VI was another footwear identification place. First set, excavated in layer 10, consisted of elements of a leather heel. The construction was made of leather layers fixed together with pegs, evidenced at present by holes regularly placed on leather surface. Pegs may have been made of wood, as they have not left any signs⁴.

² Definitely more information concerning footwear is obtained from coffins with mummified bodies, because shoes preserve in perfect condition in these cases (Grupa 2012a, p. 117, fig. 7; Grupa, Wojciechowska, Dudziński 2013, pp. 101, 104, fig. 7; Dudziński, Nowosad, Grupa 2017, p. 59, fig. 35).

³ In this case, it is difficult to estimate how many people had been buried wearing shoes, because the soil environment was not favorable for preserving these elements.

⁴ When leather fragments were fixed with iron nails, they decomposed in the first place and corrosion products left rusty spots on leather surface. Modern period shoemaking used both methods of joining elements of leather heels. In case of using many leather fragments, wooden pegs were used the most often, which do not leave any coloring after having been decomposed – the authors' own studies.

Ryc. 1. Elementy składowe spodu obuwia z XVI–XVIII wieku ze Starego Miasta w Warszawie: 1) podeszwa, 2) podpodeszwa, 3) pas, 4) podsuwka, 5) wyściółka, 8) wierzchnik, 9) okładzina obcasa (za: Blusiewicz 2009, s. 32)

Fig. 1. Elements of footwear bottom from 16th–18th c from the Old Town in Warszawa: 1) sole, 2) sub-sole, 3) strip, 4) insole, 5) padding, 8) heel tip, 9) heel lining (after: Blusiewicz 2009, p. 32)

były najprawdopodobniej drewniane, ponieważ nie odnotowano śladu po nich⁴. Obuwie na obcasie rozpowszechniło się w XVII wieku (Gutkowska-Rychlewska 1968, s. 468; Drązkowska 2011, s. 197; Grupa i in. 2015, s. 143), z dużą dozą prawdopodobieństwa można zatem odnalezione pozostałości datować na ten wiek lub następne stulecie (Dudziński i in. 2015, s. 39–40). Niestety nie mamy możliwości ocenić, jak wyglądał wierzch omawianego za- bytku, ponieważ obcasy montowano zarówno w obuwiu niskim, jak i wysokim.

Warstwa 16 ujawniła pozostałości obuwia konstruowanego metodą pasową. Jest to obuwie nowożytnie, jego spodnia część składała się z wielu elementów: podeszwy, podpodeszwy, podsuwki i pasa. Elementy nie są dobrze zachowane, jednak udało się ustalić, że obuwie konstruowane było analogicznie jak w przypadku znalezisk warszawskich (ryc. 1), (Blusiewicz 2009, s. 50–51). Podpodeszwa i podeszwa łączone były kołkami, dodatkowo niektóre partie spodniej części obuwia wyświecone są w charakte-

Higher heeled shoes were popularized in 17th c (Gutkowska-Rychlewska 1968, p. 468; Drązkowska 2011, p. 197; Grupa et al. 2015, p. 143), hence our supposition that the remains can be dated from that or next century (Dudziński et al. 2015, pp. 39–40). We are not able, unfortunately, to estimate the upper forms in the discussed object, because heels were fixed to both boots and shoes.

Layer 16 revealed the relics of footwear constructing using strip method. It is modern times example, with bottom part consisting of many elements: a sole, a sub-sole, an insole and a strip. The elements are not well preserved, but the archaeologists were able to establish that the shoes had been constructed the same way as Warsaw finds (fig. 1), (Blusiewicz 2009, pp. 50–51). Sub-sole and a sole were joined together with pegs, additionally – some parts of bottom elements are shiny, what can characterize the type of strengthened construction and for being waterproof they could also be glued⁵. Sole construction suggests flat type of shoes, but similarly to earlier example, we are not able to define their tops' character.

The problem of leather types used for shoemaking in modern times has still been neglected. In Poland, only very few studies on historical material coming from 16th–18th c have been made. Modern footwear from Wrocław and Warsaw was made in 90% of

⁴ Jeśli fragmenty skóry łączono żelaznymi gwoździami, to zazwyczaj ulegały one rozkładowi w pierwszej kolejności, a produkty korozji zabarwiały powierzchnię skóry na rdzawy kolor. W nowożytnym szewstwie stosowano równolegle obie metody łączenia elementów skórzanych obcasów. W przypadku wykorzystywania wielu fragmentów skór najczęściej stosowano kołki drewniane, które nie pozostawiają po rozłożeniu przebarwień na powierzchni – badania własne autorów.

⁵ Gluing footwear is confirmed by the text *Instruktorz dla oficjalistów ekonomii grodzieńskiej* from about 1770 (Blusiewicz 2009, p. 34).

rystyczny sposób, co może świadczyć o tym, że obuwie dla wzmocnienia konstrukcji i podniesienia nieprzemakalności było dodatkowo klejone⁵. Konstrukcja podeszwy pozwala stwierdzić, że było to obuwie płaskie. Niestety, tak jak w poprzednim przykładzie, nie ma żadnych przesłanek do określenia wyglądu wierzchu obuwia.

Problem przynależności gatunkowej skór używanych do produkcji obuwia w czasach nowożytnych jest wciąż zaniedbany. W Polsce przeprowadzono tylko nieliczne badania nad materiałami zabytkowymi pochodzącymi z XVI–XVIII wieku. Obuwie nowożytne z Wrocławia i Warszawy wykonane było w 90% ze skór bydłowych i cielęcych, a pozostałe 10% przypadało na skórę kozłą (Blusiewicz 2009, s. 29). Stosowano zatem wyłącznie skóry zwierząt hodowlanych. Ilość i stan zachowania elementów skórzanых z Płonkowa nie pozwala na przedstawienie wiarygodnych danych związanych z wykorzystaniem do celów szewskich skór poszczególnych gatunków zwierząt. Zaledwie jeden element ma lico zachowane w sposób umożliwiający ocenę przynależności gatunkowej (ryc. 2). Przypuszczalnie jednak gospodarka skórnicza Płonkowa nie różniła się w tym aspekcie od większych miast i w użytku pozostawały skóry bydła i małej rogacizny.

Stan zachowania omawianych przedmiotów pozwala na sformułowanie kilku wniosków nt. sposobu garbowania skór. Wszystkie garbowane były roślinnie; metoda ta, wykorzystywana od wieków, była w czasach nowożytnych najpopularniejsza (Turnau 1983, s. 41–49). Większość elementów jest mocno rozwarstwiona, co może świadczyć o celowym ich niedogarbowaniu – zabieg ten miał zapewnić większą sztywność i odporność na przecieranie (Kowalska, Radek 2015, s. 232). Pasowa metoda konstrukcji obuwia umożliwia wykorzystywanie twardych, sztywnych podeszew (Blusiewicz 2009, s. 50), ale niewykluczone, że rozwarstwienie jest błędem w sztuce garbarskiej lub wynikiem silnego zniszczenia w wyniku znoszenia. Być może niezdatne do dalszego użytkowania obuwie trafiło do trumny. Równocześnie skóry z podeszwy o konstrukcji pasowej są doskonale wygarbowane, pomimo fragmentarycznego stanu zachowania można zaobserwować pięknie zachowane lica.

Brak jakichkolwiek elementów konstruujących wierzchy obuwia mógłby sugerować, że były one wykonane z tekstyliów. Obuwie tekstylne sporządzano z drogich, jedwabnych aksamitów (Drażkowska 2011, s. 204), a także adamaszków i tkanin z ornamentem kształtowanym jedwabną nicią z metalowym opłotem,

⁵ Klejenie obuwia poświadczane jest w tekście *Instruktorza dla oficjalistów ekonomii grodzieńskiej* z ok. 1770 roku (Blusiewicz 2009, s. 34).

Ryc. 2. Lico podeszwy z wykopu VI – skóra cielęca (fot. D. Grupa)

Fig. 2. Sole grain from trench VI – calf skin (photo D. Grupa)

cowhide and calf skin, and the rest 10% of goatskin (Blusiewicz 2009, p. 29). Only cattle skin was used then. Quantity and the condition of leather elements from Płonkovo is not sufficient for presenting convincing data, related to particular animals skin used in shoemaking. Only one element has preserved its grain, which is helpful in type identification (fig. 2). Probably, leather economy of Płonkovo did not differ much from bigger towns and cattle hide was commonly used.

The state of preservation of the discussed objects lets us form some conclusions concerning leather tanning. All were tanned using tannins of vegetable origin; the method used for ages was the most popular in modern times (Turnau 1983, pp. 41–49). Most of elements are significantly delaminated, what can suggest that they had been not completely tanned to obtain higher resistance to rubbing and stiffness (Kowalska, Radek 2015, p. 232). Strip construction method enabled using hard, stiff soles (Blusiewicz 2009, p. 50), but it is also possible that the delamination is only the tanning art mistake or wearing out effect. The shoes might have been too worn out to be used any longer, and therefore they went to the grave. On the other hand, leather of soles is perfectly tanned, with well preserved grain.

Absence of any footwear uppers with the site's finds could suggest making them of textiles. Textile shoes were made of

często zwanych brokatami⁶. Ich użycie świadczyło o dużej zamożności posiadaczy takiego obuwia. Niewielka ilość materiału zabytkowego nie pozwala na zarysowanie tendencji w sposobie wyposażania zmarłych w buty w Płonkowie. Na podstawie pozostałości obuwia nie można stwierdzić, czy zmarli częściej grzebani byli w skromnym stroju, czy w wystawnych szatach, widać jednak, że trendy szewskie, sposoby konstrukcji obuwia i nowinki, np. obcas, były znane lokalnym rzemieślnikom.

Ciekawym znaleziskiem bezpośrednio związanym z obuwiem jest podkówka, zarejestrowana jako obiekt luźny w wykopie VI. Mimo że nie zachowało się obuwie, z którego mogło pochodzić to wzmocnienie, to sam przedmiot pozwala na snuć pewnych domysłów. Stan zachowania zabytku jest dobry. Wykonany został z taśmy żelaznej o grubości 0,4 cm. Składa się z podstawy wygiętej na kształt litery C i trzech kołców służących do mocowania do obuwia (ryc. 3). Dwa kołce umieszczone są na końcach ramion podstawy, a trzeci znajduje się w jej środkowej części. Jeden z kołców bocznych jest ułamany. Kołec środkowy skierowany jest pionowo ku górze, a zachowany w całości kołec boczny – wygięty na zewnątrz łuku. Długość łuku wynosi 8,4 cm, jego szerokość 3,7 cm. Wysokość podstawy, która ma wertykalny, prostokątny przekrój, wynosi 2,2 cm przy końcach ramion i zaledwie 1,5 cm w części centralnej, co wyraźnie pokazuje silne wytarcie w trakcie użytkowania. Długość kolca centralnego to 1,7 cm, ma on kształt spłaszczonego stożka, jego średnica u podstawy wynosi 0,8 cm, a u szczytu 0,3 cm. Długość kolca bocznego to 1,8 cm, szerokość podstawy 0,4 cm, a szerokość u szczytu 0,2 cm.

Wypracowane zostały dwie typologie podkówek, obie stworzył Saganovich na podstawie zabytków z ziem Białorusi. Pierwsza typologia opiera się na sposobie mocowania podkówek, druga na kształcie przekroju poprzecznego podstawy (Cymbalak 2006, s. 271–272). Podkówka z Płonkowa zalicza się do typu I typologii pierwszej, tzn. jest mocowana na kolce, które stanowią jej inte-

⁶ Przynajmniej butów wykonywano także z tkanin wełnianych. W krypcie wschodniej kościoła w Szczuczynie pw. Imienia NMP w trumnie dziecięcej nr 38 znaleziono dziecięce trzewiki. Stopień zużycia podeszwy może sugerować, że były to trzewiki codziennego użytku, złożone wraz z ciałem zmarłego dziecka do trumny. Przynajmniej wykonaną z czerwonego, mocno spilśnionego sukna na lnianej podszyto skórzaną podeszwą na niskim obcasie z grubego kawałka skóry. Przynajmniej ma charakter dwukrójki z obłożoną stanowiącą element sznurowanego zapięcia trzewika. Krawędzie przyszwyci i obłożyny ozdobiono i jednocześnie wzmocniono lamówką z czarnej tkaniny. Autorzy opracowania sądzą, że na potrzeby ceremonii pogrzebowej buty ozdobiono kokardami z jedwabnego pasamonu (Grupa i in. 2014, s. 71, 126–127, fot. 56, 58).

expensive silk velvets (Drażkowska 2011, p. 204), damasks and fabrics with ornaments made by silk thread with metal braiding, often called brocades⁶. Persons wearing such shoes must have been rather wealthy. Small quantity of historical material obtainable does not allow to outline trends in bodies equipping in shoes and boots in Płonkowie. The relics do not show modesty or luxury in footwear, we can only conclude that shoemaking trends, ways of shoe constructing and novelties, like e.g. heels, were also known to local craftsmen.

One of interesting finds, related directly with shoes, is a metal sole protector, registered as a single object in trench VI. Despite the fact that a shoe itself has not preserved, we can suppose what kind of shoes it belonged to. The artifact has preserved in a good condition and it was made of iron band 0.4 cm thick. It consists of a base, letter C shaped and three spikes, serving for fixing it to a shoe heel (fig. 3). Two of them are placed at both ends and the third one in the middle. One of side spikes is broken. Central spike is directed vertically, and the side one is bent outside. The protector arch's length is 8.4 cm, its width – 3.7 cm. The base height with vertical rectangular profile is 2.2 cm at the arms' ends, and only 1.5 cm in its central part, what indicates intense rubbing during using. Central spike is 1.7 cm long, and has a shape of flattened cone, its diameter at the base is 0.8 cm, and at the top – 0.3 cm. The length of side spike is 1.8 cm, the base width – 0.4 cm, and the top width – 0.2 cm.

There are two protectors typologies, both created by Saganovich on the base of finds from Belarus. First takes into account the way of fixing them to shoes, the other bases on cross section shape of a base (Cymbalak 2006, pp. 271–272). The artifact from Płonkowie is classified as type I, i.e. fixed using spikes, which are their integral parts, following the other typology – it belongs to type II – with vertical rectangular base (fig. 4).

Tomasz Cymbalak thinks that these protectors were used to strengthen a heel from outside and spikes were fixed inside a multilayer heel. In his opinion, such protectors functioned from the end

⁶ Boot insteps were also made of woolen textiles. Children shoes were excavated in a child's coffin no 38, located in eastern crypt in the church of the Name of the Holy Virgin Mary in Szczuczyn. The sole's condition suggests, that the shoes were used for everyday, and deposited together with a child's body to the grave. The instep was made of red felted cloth on linen lining, with a leather sole on a flat heel, made of a thick piece of leather. The instep consists of two separate parts, with laced decorated top, strengthened with black lining. The authors think that boots were intentionally decorated to the grave with bows made of silk band (Grupa et al. 2014, pp. 71, 126–127, photo 56, 58).

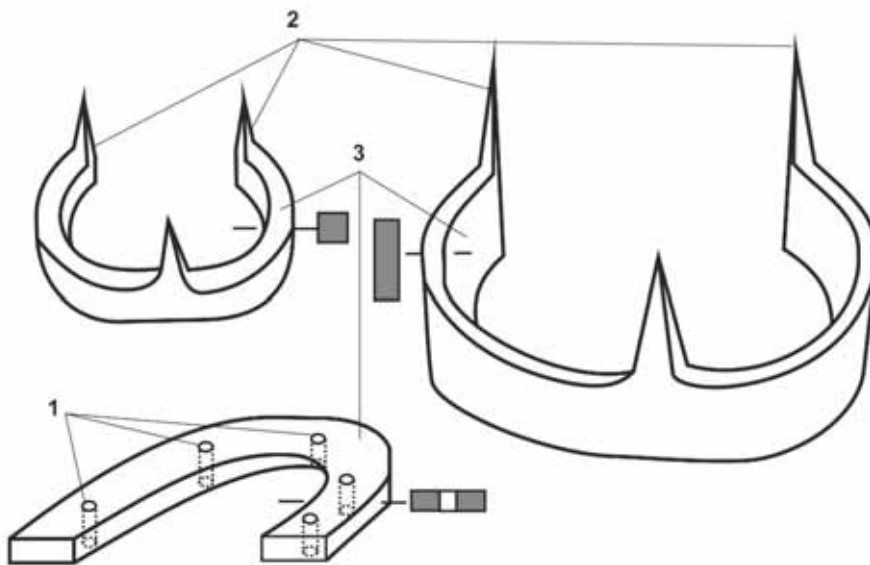

Ryc. 3. Podkówka z Płonkowa
(fot. S. Nowak)

Fig. 3. Shoe protector from
Płonkovo (photo S. Nowak)

Ryc. 4. Elementy podkówek umożliwiający dokonywanie podziałów typologicznych: 1) otwory do mocowania, 2) kolce, 3) podstawa (za: Cymbalak 2006, s. 272, ryc. 9)

Fig. 4. Shoe protectors elements enabling their typological classification: 1) fixing holes, 2) spikes, 3) base (after: Cymbalak 2006, p. 272, fig. 9)

gralną część, wg drugiej typologii zalicza się zaś do typu II – z prostokątną, zorientowaną wertykalnie podstawą (ryc. 4).

Tomasz Cymbalak uważa, że takie podkówki miały służyć wzmocnieniu obcasa, stanowiły jego zewnętrzną osłonę, a kolce miały być mocowane przez skierowanie ich do środka i wbicie w wielowarstwowy obcas. Jego zdaniem podkówki takie funkcjonowały od końca XVI do pierwszych dziesięcioleci XVIII wieku (Cymbalak 2006, s. 273). Podkówka z Płonkowa, chociaż spełnia formalne wymogi budowy typu II, ma boczne kolce skierowane na zewnątrz, a środkowy w górę, co uniemożliwia zamocowanie jej w obcasie; jest to sposób mocowania charakterystyczny dla podkówek typu I, które miały być osadzane bezpośrednio w grubej, wielowarstwowej podeszwie. Wywinięcie kolców w kierunku zewnętrznym zapobiegało ranieniu stopy. Należy zatem zadać pytanie: czy podkówka ta nie pełniła funkcji obcasa?

Obuwie z podkówkami zamiast obcasów znane jest ze znalezisk wschodnich, np. z pola bitwy pod Beresteczkiem (Ukraina), z Turcji czy Węgier (Blusiewicz 2009, s. 74–76). Prawdopodobnie właśnie na wschodzie należy doszukiwać się kolebki tego rozwiązania. Do Polski docierało ono prawdopodobnie przez kraje Południa (Węgry, Czechy) i Wschodu (Litwa, Ruś). Przyczyniali się do tego kupcy ormiańscy i żydowscy, którzy dostarczali tureckie towary – tkaniny jedwabne czy safianny (Gutkowska-Rychlewska 1968, s. 517; Dziubiński 1998, s. 161, 163–165, 172–173). Moda ta natrafiła na podatny grunt w związku z legendą opracowaną przez Macieja Miechowitę, która głosiła pochodzenie szlachty polskiej od starożytnych Sarmatów. Pierwszy raz opublikowano ją w 1521 roku i stopniowo zyskiwała na popularności, jej efektem było zaś kształtowanie się poczucia odrębności od zachodniej Europy i w związku z tym stroju narodowego, opartego na stroju węgierskim i implementacji wzorców orientalnych (Gutkowska-Rychlewska 1968, s. 380; Grupa 2005, s. 82–84). Trend ten uległ dodatkowemu wzmocnieniu, kiedy na tronie Polski zasiadł w 1576 roku książę siedmiogrodzki Stefan Batory, którego portrety wyraźnie pokazują, że miał upodobanie do wschodnich strojów (Chrzanowski 1995, s. 20–21; Gutowska-Dudek 2012, s. 20, 76).

W wykopie VIII znaleziono płaską podkówkę podobną do końskiej podkowy, tylko zdecydowanie mniejszą – grubość 0,2 cm, szerokość taśmy 1,1 cm, wysokość 6,5 cm, i szerokość podkowy 7,8 cm (ryc. 5). Zachowane otwory (4 szt.) wypełnione były jeszcze pozostałościami po żelaznych gwoździach. T. Cymbalak sądzi, że podkówki tego rodzaju napłynęły na tereny Polski wraz z modą obuwniczą z zachodu Europy i są one późniejsze niż omówiona powyżej podkówka z kolcami (Cymbalak 2006, s. 176). Podkówki mocowane do obuwia na integralne kolce stały się elementem charakterystycznym dla obuwia noszonego do stroju narodowego polskiego. Obuwie takie miało bardzo zróżnicowany

Ryc. 5. Płaska podkówka zbliżona kształtem do podkowy końskiej (fot. S. Nowak)

Fig. 5. Flat protector similar to a horseshoe (photo S. Nowak)

of 16th c till the first decades of 18th c (Cymbalak 2006, p. 273). Protector from Płonkovo, although formally resembles type II, has side spikes directed outside, and the central one upwards, what fixed it in a heel; characteristic for type I, placed directly in thick multilayer sole. Turning spikes outside prevented foot hurting. We should ask a question, therefore, if the protector was not a heel simultaneously.

Footwear with protectors instead of heels are known from eastern finds, e.g. from the battlefield of Berestechko (Ukraine), Turkey or Hungary (Blusiewicz 2009, pp. 74–76). This method was probably born in the East and it reached Poland from the southern countries (Hungary, Czechs) and the East (Lithuania, Rus) with Armenian and Jewish merchants, who brought Turkish goods – silk textiles or Morocco leathers (Gutkowska-Rychlewska 1968, p. 517; Dziubiński 1998, pp. 161, 163–165, 172–173). That opinion found its fertile ground related to Maciej Miechowita's legend, claiming that Polish gentry had their origin from ancient Sarmatians. The text was first published in 1521 gaining popularity gradually, what resulted in shaping the sense of individuality and distinction from Western Europe and national costume

charakter – mogło mieć cholewy bardzo wysokie lub sięgające zaledwie kostki, wąskie lub luźno opadające; obcas lub płaską podszewę. Barwione było najczęściej na żółto, czerwono lub czarno (Blusiewicz 2009, s. 73). Najdroższe egzemplarze wykonywane były z wspomnianych wyżej, importowanych w większości z Turcji safianów (Dziubiński 1998, s. 113, 173), które dodatkowo mogły być zdobione haftem i aplikacjami; najtańsze modele miały identyczny krój, ale barwę czarną (Drażkowska 2011, s. 211–212). Obuwie podkuwane miało różne nazwy, często przywodziły one na myśl terminy z języka tureckiego czy węgierskiego, należy jednak pamiętać, że nie wolno ich utożsamiać, ponieważ tak jak w przypadku określeń ubiorów zbliżone nazwy, np. polska *delia* i tureckie *telej*, odnoszą się do szat o zupełnie różnym kroju i funkcji (Turnau 1991, s. 12).

Ciekawe spostrzeżenia na temat podkówek przekazuje Jędrzej Kitowicz w swoim dziele dotyczącym obyczajów za panowania króla Augusta III. Wspomina on, że podkówki różniły się materiałem, z którego były wykonywane, a także barwą. Wyznaczały one status społeczny: [...] *pod napiętkiem podkówka żelazna, na trzy palce wysoka, u panów pobielana albo w cale srebrna, u chudych pacholków tylko pilnikiem cokolwiek pogładzona* (Kitowicz 1999, s. 253). Można zatem przypuszczać, że egzemplarze z Płonkowa należały do przeciętnych obywateli Rzeczypospolitej. Kitowicz wspomina również, że mocowanie podkówek należało do kowali, którzy nie zajmowali się niczym innym, a ich pracownie usytuowane były w pobliżu jatek szewskich (Kitowicz 1999, s. 254). Zapis ten pokazuje wyraźnie, że mocowanie podkówek było bardzo powszechne i zapewniało dostatecznie dużo zajęcia, by część rzemieślników wyspecjalizowała się właśnie w tym zakresie.

Znaleziska podkówek coraz częściej odnotowywane są w literaturze archeologicznej. Znane są z terenu Polski znaleziska np. z Gdańska (Ceynowa, Trawicka 2016, s. 114–116), Gniewa (Wiklak 1993, s. 121) czy Warszawy (Blusiewicz 2009, s. 73). Należy podkreślić, że egzemplarze o wysokiej, prostokątnej podstawie znajdują się sporadycznie, co czyni znalezisko z Płonkowa tym bardziej interesującym.

development, basing on Hungarian fashion and implementing oriental patterns (Gutkowska-Rychlewska 1968, p. 380; Grupa 2005, pp. 82–84). That trend was even strengthened when Stephen Bathory, Prince of Transylvania took Polish throne in 1576 (his portraits demonstrate clearly his love to eastern clothes fashion) (Chrzanowski 1995, pp. 20–21; Gutowska-Dudek 2012, pp. 20, 76).

Trench VIII delivered a flat shoe protector reminding a horseshoe, only much smaller – thickness 0.2 cm, width 1,1 cm, height 6.5 cm, and the band width 7.8 cm (fig. 5). Preserved holes (4 items) were still filled with relics of iron nails. T. Cymbalak claims that protectors of that type came to Poland together with West European footwear fashion and they are younger than the object with spikes, described above (Cymbalak 2006, p. 176).

Boot protectors fixed to soles by spikes were characteristic for footwear worn with Polish national costume and was varied in types – with bootlegs very high or reaching ankles, tight or loose, with a heel or a flat sole, dyed usually yellow, red or black (Blusiewicz 2009, p. 73). The most expensive examples were made of Morocco leathers, imported generally from Turkey (Dziubiński 1998, pp. 113, 173), which could also be decorated with embroidery or appliqués, the cheapest boot models had the same pattern, but they were always black (Drażkowska 2011, pp. 211–212). These boot types had their own names, frequently taken from Turkish or Hungarian languages, but like elements of garments with similar name sounds, e.g. Polish *delia* and Turkish *telej*, they referred to different clothes with different patterns and functions, what was the case with boots, too (Turnau 1991, p. 12).

Interesting remarks on boot protectors can be found in Jędrzej Kitowicz's work concerning traditions and customs in Poland during reigning of king Augustus III. He writes that protectors varied with different materials and colors and they marked social position of boots users: [...] *iron protector under an anklebone, three fingers high, for gentry – whited or even silver, for pleb – only slightly polished with a file* (Kitowicz 1999, p. 253). It can be supposed, then, that examples from Płonkowo belonged to ordinary citizens of Polish Republic. Kitowicz also informs that protectors were fixed by special blacksmiths, whose workshops were situated near shoemakers shops (Kitowicz 1999, p. 254). That remark shows clearly how common equipping boots with these elements was and how much work the craftsmen had.

Metal shoe protectors are frequently reported in archaeological literature. They are known from Polish territory, e.g. Gdańsk (Ceynowa, Trawicka 2016, pp. 114–116), Gniew (Wiklak 1993, p. 121) or Warsaw (Blusiewicz 2009, p. 73). It must be emphasized, that examples with high rectangular base are rarely found, what makes this Płonkowo find very interesting.

Bibliografia / Bibliography

- Blusiewicz K., 2009, *Obuwie warszawskie z XIV–XVIII w. Ze zbiorów archeologicznych Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*, [w:] *Archeologia dawnej Warszawy*, red. W. Pela, t. 1, s. 1–224.
- Chrzanowski T., 1995, *Portret polski*, Warszawa.
- Ceynowa B., 2009, *Obuwie ochronne znalezione w Gdańsku – problematyka i metody badawcze*, [w:] *In gremio – in praxi: studia nad średniowiecznym skórnictwem*, red. A. B. Kowalska, Szczecin, s. 94–112.
- Ceynowa B., Trawicka E., 2016, „Każdy krok zostawia ślad”. *Obuwie historyczne ze zbiorów muzeum archeologicznego w Gdańsku*, Gdańsk.
- Cymbalak T., 2006, *Wybrane znaleziska podkówki do butów z terenu Czech na tle analogii środkowo-europejskich*, *Archeologica Pragensia* 18, s. 264–282.
- Drażkowska A., 2011, *Historia obuwia na ziemiach polskich od IX do końca XVIII wieku*, Toruń.
- Dudziński T., Grupa M., Grupa D., Krajewska M., Majorek M., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., 2015, *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, t. 3, Grajewo–Toruń.
- Dudziński T., Grupa M., Nowosad W., 2017, *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, t. 4, Grajewo–Toruń.
- Dziubiński A., 1998, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku*, Wrocław.
- Grupa M., 2005, *Ubiór mieszczan i szlachty z XVI–XVIII wieku z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, Toruń.
- Grupa M., 2011, *Konserwacja organicznych zabytków archeologicznych z Chojnic*, Baszta, t. 11, s. 31–36.
- Grupa M., 2012a, *Pochówki w krypcie grobowej kościoła p.w. Imienia NMP w Szczuczynie jako źródło do lokalnych badań kostiumologicznych*, [w:] *Pozaaarchiwalne materiały źródłowe do dziejów powiatu szczuczyńskiego w XIX wieku*, red. T. Dudziński, Grajewo, s. 109–125.
- Grupa M., 2012b, *Welmanie tekstylia pospólstwa i plebsu gdańskiego (XIV–XVII w.) i ich konserwacja*, Toruń.
- Grupa M., 2014, *Suche czy mokre, problematyka konserwatorska na stanowiskach archeologicznych w kontekście badań na Reducie Ordonu, Suho ili vlažno: problemy konservacii arheologičeskikh nahodok vo vremâ issledovanij na territorii Reduta Ordonu*, [w:] *Badania archeologiczne na Reducie Ordonu*, t. 1, red. W. Borowski, N. Kasparka, *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 11, Warszawa, s. 125–131.
- Grupa M., Grupa D., Kozłowski T., Krajewska M., Majorek M., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., Dudziński T., 2014, *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, t. 2, Grajewo–Toruń.
- Grupa M., Kozłowski T., Krajewska M., Grupa D., Janowska N., Jarzęcki K., Kurzawa D., Mucha N., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Słomczewska M., Wojciechowska A., Majorek M., 2015a, *History of St. Oswald church in Płonkowo, Historia kościoła św. Oswalda w Płonkowie*, t. 1, Płonkowo.
- Grupa M., Kozłowski T., Jankauskas R., Grupa D., Krajewska M., Krakowska S., Majorek M., Mosiejczyk J., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., 2015b, *Secrets of the crypt in St. Ann chapel. Tajemnice krypty w kaplicy św. Anny*, Gniew.
- Grupa M., Wojciechowska A., Dudziński T., 2013, *W czym do trumny – żupany, kontusze, dezabilki i inne ubiory pochowanych w szczuczyńskich kryptach*, [w:] *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, red. T. Dudziński, M. Grupa, t. 1, Grajewo, s. 99–108.
- Gutkowska-Rychlewska M., 1968, *Historia ubiorów*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Gutowska-Dudek K., 2012, *Portret polski. Tradycja i świadomość historyczna*, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa.
- Kowalska A. B., 2013, *Wytwórczość skórzana w późnośredniowiecznej dzielnicy Chyżyńskiej w Szczecinie*, Szczecin.
- Kowalska A. B., Radek T., 2015, *Uwagi na temat średniowiecznego garbarstwa w świetle źródeł archeologicznych i analiz zoologicznych. Przykład Szczecina*, [w:] *In gremio – in praxi. Przedmioty skórzane na co dzień i od święta*, red. A. B. Kowalska, Szczecin, s. 227–245.
- Moda, 2014, *Moda. Wielka księga ubiorów i stylów*, red. B. Marcus, Warszawa.
- Turnau I., 1983, *Polskie skórnictwo*, Wrocław.
- Turnau I., 1991, *History of Dress in Central and Eastern Europe from the sixteenth to eighteenth century*, Warszawa.
- Toussaint-Samat M., 2002, *Historia stroju*, Warszawa.
- Wiklak H., 1993, *Obuwie wykopaliskowe z Gniewa*, Pomorania Antiqua, t. XV, s. 75–129.
- Wywrot-Wyszkowska B., 2008, *Skórnictwo w lokacyjnym Kołobrzegu, XIII–XV wiek*, Szczecin.